

## WILLIAM TYDEMAN (ed.)

*The Medieval European Stage 500-1550*, Cambridge University Press 2001 (2003), σ. lxxii+720, πολλές εικ., ISBN 0-521-24609-1.

Το ογκώδες αυτό εγχειρίδιο αποτελεί ένα χρήσιμο για την πανεπιστημιακή διδασκαλία sourcebook (εγχειρίδιο πηγών) για το ευρωπαϊκό μεσαιωνικό θέατρο και εντάσσεται στη σειρά «Theatre in Europe: a documentary history» που εκδίδουν στο Cambridge οι Glynne Wickham, John Northam και W.D. Howarth και παρουσιάζει σε αγγλική μετάφραση πρωτογενείς πηγές που αναφέρονται σε ηθοποιούς και υποκριτική, δραματική θεωρία και κριτική, θεατρική αρχιτεκτονική, λογοκρισία, σκηνογραφία, κοστούμια και θεατρικό κοινό. Οι πηγές αυτές είναι καταστατικά, προκηρύξεις, μανιφέστα, επιγραφές, συμβόλαια και θεατρικά προγράμματα, αλλά και άλλη λογαριαστική, αναφορές αυτοπτών μαρτύρων, περιηγητικά κτλ. Σε σύντομες εισαγωγές τοποθετείται και αναλύεται η σημασία του κάθε ντοκουμέντου και γίνεται παραπομπή σε παρόμοια τεκμήρια. Κάθε τόμος έχει και ευρετήρια και βιβλιογραφία, σχόλια και ενδιάμεσα αφηγηματικά χωρία που συνδέουν τα τεκμήρια μεταξύ τους και επιτρέπουν την επιλεκτική χρήση. Κατ' αυτόν τον τρόπο έχουν παρουσιαστεί έως τώρα οι τόμοι *Restoration and Georgian England, 1669-1788*, *National Theatre in Northern and Eastern Europe, 1746-1900*, *Naturalism and Symbolism in European Theatre, 1750-1918*, *French Theatre in the Neo-classical Era, 1550-1789* και *English Professional Theatre, 1530-1660*. Χωρίς αμφιβολία. Ο προκειμένος τόμος είναι ο πιο απαιτητικός και δύσκολος, από κάθε άποψη, πράγμα που καθρεφτίζεται και στον κατάλογο των συνεκδοτών. Αλλά ίσως ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο είναι και ο πιο χρήσιμος. Συγκεντρώνει πρωτογενείς πηγές σε αγγλική μετάφραση απ' όλη την Ευρώπη και καλύπτει το χρονικό φάσμα μιας ολόκληρης χιλιετίας.

Όπως είναι φυσικό στο επίκεντρο βρισκείται βέβαια το θρησκευτικό θέατρο, αν και η συλλογή πηγών δεν περιορίζεται μόνο σ' αυτό. Από την εποχή του Karl Young, που εξέδωσε το 1933 το κλασικό δίτομο έργο του για το Θρησκευτικό Θέατρο του Μεσαίωνα, τα κείμενα που έχουν εκδοθεί και εντοπισθεί, έχουν πολλαπλασιαστεί και η επίγνωση πως δεν πρόκειται για μια απλή ευθύγραμμη «εξέλιξη», που οδηγεί από τη χριστιανική λειτουργία στο νεότερο δράμα και τις θεατρικές παραστάσεις, έχει εδραιωθεί για καλά στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Είναι μια διαδικασία παλίνδρομη, μαιανδρική και διαφορετική από τόπο σε τόπο. Αυτό φανερώνει και το υλικό που παρουσιάζεται εδώ, να μεν σε κάποιες κατηγορίες από το λειτουργικό δράμα στα λατινικά στις επιτόπιες γλώσσες, αλλά στην παράθεση των τεκμηρίων δεν ακολουθείται χρονολογική σειρά, και σε πολύ γενικά πλαίσια μόνο υπάρχει μια γεωγραφική ομαδοποίηση. Έτσι η εσφαλμένη εντύπωση, την οποία έδωσε το βασικό εγχειρίδιο του Young, πως πρόκειται για μια πραγματική επαληθεύσιμη παντού «εξέλιξη» αμβλύνεται από τις ίδιες τις πηγές.

Μια παρουσίαση του μνημειώδους αυτού έργου, μόνο τη διάρθρωση μπορεί να περιγράψει. Πριν φτάσουμε όμως σ' αυτήν, ας κάνουμε μια βολιδοσκοπική εξέταση σ' ένα επιμέρους θέμα που έχει ελληνικό ενδιαφέρον: τα κεφάλαια και τα τεκμήρια που συσχετίζονται με το λεγόμενο «βυζαντινό θέατρο». Στο χρονολόγιο ο Κυπριακός *Κύκλος των Παθών* τοποθετείται προσεκτικά ανάμεσα σε περ. 1200 και περ. 1250 (σ. xliii). Εξωριστή θέση καταλαμβάνει η «*Repraesentatio figurata*» των Εισοδίων της Θεοτόκου, που παραστάθηκε το 1372 στην Avignon (σσ. 120-130), η οποία αποδίδεται χωρίς άλλο στον ίδιο τον Philippe de Mézières (βλ. Β. Πούχγεο: «*H Repraesentatio figurata* των Εισοδίων της Θεοτόκου του Philippe de Mézières (Avignon 1372) και η κυπριακή της προέλευση», στον τόμο *Ανιχνεύοντας τη θεα-*

τρική παράδοση, Αθήνα 1995, σσ. 114-177), απλώς επισημαίνεται πως η γιορτή εμφανίζεται στην Ανατολική Εκκλησία από τον 8ο αιώνα. Δεν συζητείται καν μια κυπριακή προέλευση, όπως έκανε ακόμα ο Young. Παρατίθενται μεγάλα αποσπάσματα του λατινικού κειμένου στα αγγλικά (ακολουθώντας τη νέα αγγλική μετάφραση των P. Meredith και J. E. Tailby: *The Staging of Religious Drama in Europe in the Later Middle Ages: Text and Documents in English Translation*, Kalamazoo, Wester Michigan Univ. 1983, σσ. 207-225). Τα αποσπάσματα (B 35 a-f) ακολουθούνται από ένα χωρίο της περιγραφής της παράστασης του 1385 στην Ανίγνον (B 36). Από τον *Χριστό πάστοχα* βρίσκεται μόνο μια αναφορά στα τεκμήρια για τη Σταύρωση στα πρώιμα έργα (σ. 145 C 5). Αναφέρεται απλώς πως το έργο αποδίδεται στον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό στον 5ο αιώνα, αλλά το πρώτο χειρόγραφο, στο οποίο σώζεται το έργο, χρονολογείται μόλις τον 12ο αιώνα. Στο ίδιο σημείο αναφέρεται και η σύντομη περιγραφή της Σταύρωσης στον Κυπριακό *Κύκλο των Παθών* από τον 13ο αιώνα, για τον οποίο αναφέρεται στο σημείο αυτό (σ. 145) λανθασμένα πως σ' εκείνη τη φάση η Κύπρος είναι κάτω από τη Βενετική κυριαρχία και ο συγγραφέας του μπορεί να έχει επηρεαστεί από τη βενετική λατινική εκκλησία (για το ζήτημα των επιδράσεων στην εποχή των Lusignans εκτενώς τώρα στο Β. Πούγχερ: *Η Κύπρος των Σταυροφόρων και το θρησκευτικό θέατρο του Ευρωπαϊκού Μεσαίωνα*, Λευκωσία 2004). Αποσπάσματα του *Κύκλου* παρατίθενται και σε άλλο σημείο, στα Dirigierollen, όπου περιγράφονται τα καθήκοντα του οργανωτή της παράστασης (σσ. 175 εξ.): στο C 53 παρατίθεται ο γνωστός πρόλογος, στο C 54 ένα χωρίο της Έγερσης του Λάζαρου και ένα άλλο του Νιπτήρος.

Ένα ολόκληρο κεφάλαιο αφιερώνεται στα «Biblical plays from Byzantium and the Orthodox East» (σσ. 182 εξ.). Αν και επισημαίνεται η ερευνητική διένεξη και η γενική αβεβαιότητα γύρω από το θέμα αυτό, φαίνεται πως τα «φαντάσματα» από την ιστορία της έρευνας δεν έχουν εξαφανιστεί τελείως και οι παλαιές απόψεις περί της ύπαρξης κάποιου βυζαντινού «δράματος» ασκούν ακόμα κάποια επιρροή. Παρατίθενται ως παραδείγματα ο *Διάλογος εις τον Αδάμ* του Ιγνατίου Διακόνου, που είναι μεν διαλογικός (όπως τόσα άλλα θρησκευτικά ηθικοδιδασκτικά κείμενα της βυζαντινής γραμματολογίας), αλλά κανένα ενδοκειμενικό τεκμήριο δεν υπάρχει για την παράστασή του (C 66), η περίφημη *Σουσίνα*, δήθεν του Ιωάννη Δαμασκηνού (C 67 η απόδοση του όρου «δράμα» με play περιέχει ήδη την παρεξήγηση), η αναφορά του Λιουπτρόντου της Κρεμώνας για την ανάληψη του προφήτη Ηλία στους ουρανοί στην Αγία Σοφία (C 68), η αντιστοίχως αμφίσημη αναφορά του Bertrand de la Broquière για το «μυστήριο» των τριών παιδων εν καμίνω (C 69. μαζί με το σχετικό χωρίο του Συμεώνος Θεσσαλονίκης) και κομμάτι από τον διάλογο του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στην ομιλία του Αγίου Γερμανού (C 70), που ο Δετοράκης τον έχει παραθέσει ολόκληρο και μαζί με τον κομικό διάλογο Μαρίας-Ιωσήφ, ενέταξε τους διαλόγους αυτούς σε μια ολόκληρη εξέλιξη του μοτίβου στην εκκλησιαστική γραμματολογία της πρώτης χιλιετίας (Θ. Δετοράκης: «Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου στην πρώιμη βυζαντινή ρητορική και στην μνογραφία», στον τόμο: *Δάφνη, Τιμητικός Τόμος για τον Σπύρο Α. Ευαγγελάτο*, Αθήνα 2001, σσ. 85-96, ιδίως σσ. 90 εξ.), στον οποίο μπορεί να προστεθεί και ο αρκετά αστειός διάλογος του Ευαγγελισμού που εντόπισε πρώτα ο Hans-Georg Beck (*Das byzantinische Jahrtausend*, München 1978, σσ. 113 εξ., PG 60, 755 εξ.), από τον οποίο παραθέτει τμήματα και ο Δετοράκης (σ.ό.π.) και τον έχω παραθέσει ολόκληρο με σχολιασμό παλαιότερα (Β. Πούγχερ: «Το βυζαντινό θέατρο. Θεατρολογικές παρατηρήσεις στον ερευνητικό προβληματισμό της ύπαρξης θεάτρου στο Βυζάντιο», *Ευρωπαϊκή Θεατρολογία*, Αθήνα 1984, σσ. 13-94, ιδίως σσ. 57-61).

Διαφωτιστική είναι η μυστηριώδης αναφορά στο «Γοτθικόν» στην βυζαντινή αυλή (σσ. 623-625, J 9), που από την παράθεση ολόκληρου του σχετικού χωρίου του Κωνσταντίνου

Πορφυρογέννητου φαίνεται καθαρά πως πρόκειται για ένα είδος ένοπλου χορού των Γότθων της βασιλικής φρουράς, κι όχι για θεατρική παράσταση (για συζήτηση της νεώτερης βιβλιογραφίας βλ. και T. Gunnell: *The Origins of Drama in Scandinavia*, Woodbridge 1995, σσ. 27-76). Ο έλεγχος, λοιπόν, των σχολιασμών των πηγών που αναφέρονται στο Βυζάντιο και την Ορθόδοξη Εκκλησία φανερώνει πως η πληροφόρηση πρέπει να θεωρηθεί υπεύθυνη και τα συμπεράσματα βάσιμα (με την εξαίρεση ενός πραγματολογικού σφάλματος).

Ανάλογα με τη δυσκολία και την πολλαπλότητα των πηγών τα προκαταρκτικά κεφάλαια είναι αρκετά μεγάλα: ένας κατάλογος των τεκμηρίων που παρατίθενται (που είναι πάνω από 500, στην πραγματικότητα ακόμα περισσότερα, γιατί πολλά τεκμήρια χωρίζονται σε υποκατηγορίες), όπου ασφαλώς προτιμώνται οι σύντομες αναφορές ή παρατίθενται μόνο χαρακτηριστικά αποσπάσματα, ο πρόλογος των εκδοτών της σειράς, ο πρόλογος του εκδότη του τόμου, ευχαριστίες, ένα χρονολόγιο, ένα γλωσσάριο από termini technici κι ένα σημείωμα για τις μεταφράσεις, όπου παρατίθεται ένας κατάλογος της ορολογίας των χρημάτων. Ύστερα ακολουθεί η γενική εισαγωγή του William Tydeman (σσ. 1 εξ.) και το πρώτο μέρος: «The inheritance» του Nick Davis, εννοώντας την κληρονομιά της αρχαιότητας. Σε μια «Introduction» (σσ. 19 εξ.) ακολουθούν οι εξής κατηγορίες πηγών: «Continuities» (σσ. 24 εξ.), «Memories and reflections» (σσ. 34 εξ.) και «Reinventions, new starts, shifts of attitude» (σσ. 38 εξ.). Σημειωτέον πως σ' αυτό το κεφάλαιο οι πηγές της πρωτοβυζαντινής εποχής παραμένουν αποκλεισμένες. Ακολουθεί το πολύ μεγαλύτερο δεύτερο μέρος: «Latin liturgical drama», του Peter Meredith. Μετά από την εισαγωγή (σσ. 66 εξ.) ακολουθούν οι θεματικές ενότητες: «The ceremonies of Holy Week» (σσ. 60 εξ.), «The ceremonies of Easter Week» (σσ. 81 εξ.), «The ceremonies of the Christmas season» (σσ. 99 εξ.), «The Church's view of theatrical activity» (σσ. 113 εξ.), «Other calendar ceremonies» (σσ. 118 εξ.), «The plays» (σσ. 131 εξ.). Έπεται το κάπως ετεροκλίτο τρίτο μέρος: «Extra-liturgical Latin and early vernacular drama» της Lynette E. Muir, όπου υπάχθουν οι εξής θεματικές ενότητες: «Introduction» (σσ. 139 εξ.), «Play-texts and stage action in the religious drama» (σσ. 142 εξ.), «Performance references and records» (σσ. 165 εξ.), «Biblical plays from Byzantium and the Orthodox East» (σσ. 182 εξ.), «The Feast of Corpus Christi and the play» (σσ. 186 εξ.), «Secular theatre» (σσ. 194 εξ.).

Στη συνέχεια το υλικό χωρίζεται κατά γλώσσες. Το τέταρτο μέρος: «England, Ireland, Scotland and Wales», φρόντισε ο William Tydeman και περιέχει: «Introduction» (σσ. 207 εξ.), «Communal religious theatre» (σσ. 210 εξ.), «Reactions and responses» (σσ. 259 εξ.), «Secular theatre» (σσ. 265 εξ.). Παρόμοια είναι η διάρθρωση των άλλων κεφαλαίων: πέμπτο μέρος: «France», της Lynette R. Muir («Introduction» σσ. 281 εξ., «The theatre of the *mystères*» σσ. 284 εξ., «Farces, *sotties* and moralities» σσ. 329 εξ., «Processional and street theatre» σσ. 339 εξ., «Drama in the bilingual cities: Metz» σσ. 345 εξ.), έκτο μέρος: «The German-speaking area», του John E. Tailby («Introduction and abbreviations» σσ. 353 εξ., «Religious drama» σσ. 355 εξ., «Secular drama» σσ. 403 εξ.), έβδομο μέρος: «Italy», του Michael J. Anderson («Introduction» σσ. 423 εξ., «Medieval traditions» σσ. 427 εξ., «Theatre spectacles in Florence» σσ. 45 εξ., «Renaissance innovations» σσ. 467 εξ.), φτάνοντας μάλιστα έως τους σκηνογραφικούς τύπους του Sebastiano Serlio στα μέσα του 16ου αιώνα, όγδοο μέρος: «The Low Countries» της Elsa Strietman και της Lynette R. Muir («Introduction» σσ. 487 εξ., «Organising and performing groups» σσ. 492 εξ., «Play contests and *landjuweelen*» σσ. 505 εξ., «Play-texts and tableaux» σσ. 513 εξ., «Plays for political and religious occasions» σσ. 522 εξ.), ένατο μέρος: «The Iberian Peninsula (including Majorca)» της Luise M. Haywood («Introduction» σσ. 559 εξ., «Theatre and the Church» σσ. 562 εξ., «Court theatre and pageantry» σσ. 578 εξ., «Theatre and performance» σσ. 591 εξ.), ενώ το δέκατο μέρος αφιερώνεται σε «Traditions



of the people: customs and folk drama» των Thomas Pettitt και Leif Söndergaard («Introduction and abbreviations» σσ. 615 εξ., «Pre-Christian origins?» σσ. 618 εξ., «Seasonal customs» σσ. 621 εξ., «Occasional customs» σσ. 656 εξ.).

Ο τόμος κλείνει με μια εκτεταμένη βιβλιογραφία (σσ. 667 εξ.), χωρισμένη κατά κεφάλαια και ένα ευρετήριο (σσ. 689 εξ.). Είναι πολύ συστηματικός και δεν παραλείπει καμιά κατηγορία παραθεατρικών εκδηλώσεων, είτε στην αυλή, είτε στα μοναστήρια, είτε στο λαό. Η συγκέντρωση του σχετικού υλικού και μόνο, αποτελεί ένα τεράστιο εγχείρημα και με ευγνωμοσύνη ειδικού και φοιτητές θα χρησιμοποιήσουν το πολύτιμο sourcebook αυτό, που διευκολύνει τη διδασκαλία ενός από τα πιο περίπλοκα, από κάθε άποψη, κεφάλαια της ιστορίας του ευρωπαϊκού θεάτρου.

ΒΑΑΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

### CHARLES MAZOUER

*Le Théâtre français de la Renaissance*, Paris, Editions Champion 2002, σ. 493,  
30 εικ., ISBN 2-7453-0560-3.

Ο Charles Mazouer είναι από τους πιο γνωστούς ιστορικούς και φιλόλογους του γαλλικού θεάτρου. Έχει παρουσιάσει ως τώρα τις εξής μονογραφίες: *Le Personnage du naïf dans le théâtre comique du Moyen Age à Marivaux*, Paris 1979, μαζί με τους H. Lagrave και M. Régaldo, *La Vie théâtrale à Bordeaux des origines à nos jours*. T. I: *Des origines à 1799*, Paris 1985, *Molière et ses comédies ballets*, Paris 1993, μαζί με τον Martine Mazouer, *Étude sur Molière, «Le bourgeois gentilhomme», comédie-ballet*, Paris 1999, *Trois comédies de Molière. Étude sur «Le Misanthrope», «George Dandin», «Le Bourgeois gentilhomme»*, Paris 1999, έχει παρουσιάσει σε κριτικές ενδόσεις κωμωδίες των Raymond Poisso, του Jean-François Regnard, φάρσες του 17ου αιώνα, τον τόμο του Evariste Gherardi, *Le Théâtre italien* (1994) καθώς και τραγωδίες του Robert Garnier. Ο προκείμενος τόμος είναι ο δεύτερος μιας σειράς που θα καλύψει όλη την ιστορία του γαλλικού θεάτρου, σειρά που εκδίδεται υπό τη διεύθυνσή του και για την οποία έχει παρουσιάσει ήδη τον τόμο που καλύπτει τον Μεσαίωνα: *Le Théâtre du Moyen Age*, Paris 1998. Ο προκείμενος τόμος είναι ο δεύτερος και καλύπτει τον 16ο αιώνα. Θα ακολουθήσουν: *Le Période baroque (1610-1660)*, *Le Plein Classicisme (1660-1680)*, *La Fin du siècle (1680-1720)* και *Du Classicisme aux Lumières (1720-1757)*. Αυτό είναι μια ενδιαφέρουσα πρόταση, γιατί συνήθως ο 17ος αιώνας θεωρείται ολόκληρος ως αιώνας του Κλασικισμού στη Γαλλία, παραμερίζοντας τα υφολογικά στρώματα του Μπαρόκ που χαρακτηρίζουν όλη την υπόλοιπη Ευρώπη, ενώ υπάρχουν ακόμα και στις κωμωδίες του Μολιέρου, παρά τον κλασικιστικό τους χαρακτήρα. Η συνέχεια προβλέπεται ως εξής: *Du Drame bourgeois à la Revolution (1757-1791)*, *Entre deux Révolutions (1791-1830)*, *Le Drame romantique et le théâtre bourgeois (1830-1870)*, *Les Contradictions de la Belle Époque (1870-1914)*, *Le Demi-siècle des guerres mondiales (1914-1950)*, *Le Nouveau Théâtre (1950-1968)*, *Le Théâtre contemporain (1968-2000)*. Συνολικά ένα φιλόδοξο πρόγραμμα, το οποίο αναμένεται με ενδιαφέρον, γιατί τους τόμους αυτούς, αν κρίνουμε από τους δύο πρώτους, χαρακτηρίζει μια απαράμιλλη συστηματικότητα και διεύθυνση στα πράγματα, λαμβάνοντας υπόψη και τις τελευταίες εξελίξεις της σχετικής έρευνας.